

ZIMONYI ZOLTÁN

„A törekeny mindenség ér-futásai”

KALÁSZ LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉRŐL

Kalász László két évtizednél hosszabb költői pályáját rövidítve ismerte meg az olvasó. 1967-ben „*fiatal*” költőként jelent meg az első könyve (*Szánj meg idő*); azóta jutott jogos helyére, a lírai középmezékbe. További kötetei (*Parttól partig*, 1970., *Hol vagy jövőd*, 1973., *Ne dűts ki szél*, 1975.) már a végeredményt: a költői hajlam és a külső meghatározók összegződését jelzik, ahogyan az Én összetalálkozik a világgal, megtapasztalja, s e tapasztalásból gyűrődik egybe a sorsa.

Tanulságos megidéznünk e találkozás Kalász László-i történetéhez a *Végtelen rét havában* című versét. A Kalevala ősi ritmusán megszólaló, játsszi groteszk költeményben a pajkos puttókölyök és az öt feladatra sarkalló apa párbeszédéből filozofikus gondolatsor bomlik ki a költészet hasznáról, értelméről. Valójában egy belsővé váló külső kihívás története a vers, ahogy a csak az alkati adottságaitól indítottatott ember meghallja a világ elvárásait, a feladatot, amelyet az rábíz, mint Isten az üzenetet Jónásra, keservesen gyötrődik a terhe alatt, menekülne, majd végül elfogadja.

Gyermekörömmel, groteszk fantáziával indul a költemény: „*békés óriás hegyökrök / gerincére meztelen / felszaladtam sütkérezni / lágyékukat csiklandoztam / erdő-szörüket húzgáltam.*” A világ azonban mást vár a fiútól; az elégedetlenség az apja hangján éri utol: „*Hiábavaló fényemre / ostorral pattintott apám / mondta: / Tirhulj beste kölyke / szemenszedett láss dologhoz / önnön-fényű mást világíts / aranymarkú nekem is szórj / mókuskedvű bút nevetess.*” Erre az első kihívásra még csak kamaszos esetlenséggel lóbálja lábát, az újabb és erősebb parancs elől azonban — „*lásd bajunkat renjhe kölyke / minket lehúz ne ficánkolj*” — már nem térhet ki. Az emberi sorsok szólaltatása azonban fölsebzi a lelket, nehéz a kereszt. Menekülni kell: „*Én eddig csak sirtam / ne tanítson engem senki / emberek sorsán vajúdtam / megpróbálnék már nevetni.*” Kitérés ez, s nem mókuskedv; a fájalmában nevető ember életszemlélete, melyben a „*játsszi nedv (humor) nevet, s olykor szívre hat*” (Arany János). A humor lenne tehát ama töklevel, amely alá a mi puttó Jónásunk húzódnatna, vagy esetleg a „*lenni közönséges ember, mint más*” Arany János-i magartatása, a lemondás: „*vágyad csak pelleerejű / s rosszat nem lendíthet jobbá / ólomkezü szaporázzad / madárlelkű hullj a földre.*” Ugyanezek a sorok — hisz az apa szavai — az ímént még a fiút ösztökélő külvilág lemondását is jelentik, a reményvesztést a költészet ható, jobbító lehetőségében. Az elhivatottságtól azonban nem lehet szabadulni. A játsszi kedv és a valóság elvárása, a belső és a külső parancs időközben sorssá lett. „*Vágyam el nem hagyhat / azt fogom én már csülökre*” — így a fiú az apjának; magában pedig — s ez a vers zárótétele — megismétli ama első biztatást, amikor apja még hittal sarkallotta sorsuk felemelésére: „*Önnön-fényű mást világíts / aranymarkú másnak is szórj / mókuskedvű bút nevetess / fennlovagló szállj apádhoz / gyémántszemű nézz magadból / napjaidból láss jövőnkbe.*” Csakhogy e belsővé vált elszánás felhangja kifejezi immár a feladatot elvállaló tragikus erkölcsét is. S a lehetőséget, hogy e kiküzdött harmónia alól előszökhetnek a legyőzött

Mi táplálja e váltakozást? Miért éli meg Kalász szervesen s mindennap a hangulatváltásra kényszerítő élményeket?

Tanulságos a költői sorsalakulás külső története maga is. Szinte csodagyerek, kilencéves korában már versikéje jelent meg egy napilapban; az *Építünk* — az *Alföld* elődje — 19 évesen indítja, s már akkor — ahogy Bata Imre visszaemlékszik — „*mint az anyanyelvét, úgy használta a költői beszédet*”. Kötethez mégis csak 30—40. életéve között, meghosszabbított ifjúságában jutott. „*Sose álltam jól a sorban / jelentkeztem s mindig késve / s csak maradék semmiségre*” — panaszolja az egyik versében, s ez a panasszal árnyalt önjellemzés helyzetét és emberi-költői természetét egyaránt hitelesen tükrözi.

1933-ban született Perkupán, egy kis abaúji hegyi faluban, köves, sivár vidéken. A háború végén 12 éves, a társadalmi fordulat épp idejekorán biztosította a szegény útor fiának a továbbtanulást, felemelkedést; az életkora viszont azt is jelzi, hogy lemaradt a fényes szellők mozgalmas időszakából, a világforgató hit akkorra kihűlt, amikor már Kalász is részlehetett volna belőle. Debrecenbe, az egyetemre rossz időben érkezik, az ötvenes évek eleji komor hangulatban, szellemi fagyosságban. Az otthonra, a falura is ekkor nehezedik a legnagyobb teher. „*Ki tudná ezt a világot eltalálni / csak rázni kell a markunkban / csak rázni*” — jelzi az egyik, akkoriban írt verse az elbizonytalanodását. Válságos, megfutasra kényszerítő évek ezek a világban „örök újonc” habitussal élő fiatalembernek. A másik debreceni „tanú”, Kiss Ferenc így ír erről: „*Külseje, megjelenése, viselkedése, mozgása, egész lényé félszeg, csellengő ember benyomását kelti [...] Kitért mindenki elől, minden bántást eltűrt, s kínos helyzeteiben az ártatlan humor volt egyetlen menedéke.*” Csoda-e, ha mellékutak csöndjére vágyik, s megszökik Debrecenből. Alig néhány embernek tűnt fel, amikor egy szép napon elmaradt az egyetemről, hazatért a távoli országzugba, a szemhatárt befogó dombok-hegyek közé, szülőfaluja mellé, Szalonnára tanítani. Ott él azóta is. E körülmény a félbemaradt tervek, a menekülés miatti keserűségen túl ellentmondásokat hordoz. Mindenekelőtt és legáltalánosabban: a falu egyszerre *megtartó és nyomasztó*, de mindenképpen *valóságos* élettere. Otléte nemcsak vonzalom, hanem odavertség, meghatározottság is. Elzártságélményt jelent egyfelől, az élet nyomasztó az utak holtágán, a kisfalu elesettségében, ahonnan „*nem szálltak még rakéták / s nem tudjuk még követni se szemmel / se ésszel / se szívvel [...] van dolgunk más / egészen földi / idevalósi gond elég / / éjszakánként zuhanva alszunk / de álmunk könnyű messzeség*”.

Az itt élő költő számára közvetlenül adott a valóság kihívása, az illetékesség-tudatot pedig megadja az életközelség. Kalász átlát a falu gondjain, emberi kapcsolatait a szociográfiáját is hordozzák. Így, amikor róla szól, egyszerre pöröl érte és vele, hisz a magukba süppedt házaknak, befelé néző ablakoknak nemcsak a külső, a belső megoldást is meg kell találni a felemelkedéshez. Felbukkan a verseiben az ugarmotívum, az istent, kiséjzést, szűzmáriákat fölfaló behemót ökor szimbolizmusa, a vidéki zabálás naturalista-naturális életszintje: „*lelkünket kipréseli gyomrunk ki törődik ma a lelkével bort húst bele mindent bele*”.

Nagyszerű, de nehéz e közösség szolgálata. „*Helyettük is élék míg élék: / fölöttük is éljen a nap / ám mily könnyű hinni azt: fények / dőlnek mindig és sugarak.*” S milyen erős a kísértés!

Sötétségük van

a fényeknek

liliomoknak feketéjük

sátánszárnyakkal száll az angyal

a csecsszópo dühvel felém üt

ezért menjek én Ninivébe?

— — —

*nekem nem kell menny menedékül
nem kell jövő mártíromság sem
s ha kiköp a hal: némán állok
vagy fajtalanul kiabálok
velük együtt*

részegen

Amen

S mennyi, de mennyi a kényszerpályára terelő mozzanat. Hisz a debreceni szökevény odahagyta Csokonai városában az idejekorán való érvényesülés lehetőségét. Aki egy eldugott kis borsodi faluban tanít, aki csak zsúfolt órarendje, túlórái után írhat verset, az nem ér rá mutatni magát, ráadásul, ha ügyetlen is ehhez. Nyomaszt a szellemi magány is.

Kalász László nemzedéktársai két hullámban, 1955, illetve 1958 körül indultak; ő mindkettőről lemaradt. Kötete évről évre késett, a hite egyre apadt önmagában, küldetésében: „*régtől szétrágják előlem / ami miatt teremtődtem*”.

A falu azonban otthonos is, az intézmények (városban személytelen erők), a tanács ott Feri vagy Lajos bácsi, a rendőr sógor-koma is lehet, s falun ki nem az. Az odavalóság megtartó erőt, folytonosságérzetet ad a nagy társadalmi mozgás miatti sorscsereékben. A „Jeszenyin-kék tájak távlatok” megőrzi az ember és természet bensőséges kapcsolatát, csodálatos tartományokat rejtegetnek a költészet számára is: „*Énhozzám lejönnek / az özek / széles csapáson / miattam / meggyullad a tőzeg / a lápon / ha fázom / a szél / szájában hord tüzet / jeges szívemnek / ledőlök / akkor a hegyek / szívem mellé fekszenek*.” Kalász László verseiben mesterkéeltség nélkül szólal meg a Francis Jammes hangjára emlékeztető panteisztikus falusi hit-élmény, természetesen beszéli a népköltészet nyelvét, lengeti dallamát, birtokolja naiv szürrealizmusát.

E biztonságra szüksége is van annak, aki nem mindenütt honos egyéniség, aki a nagyobb világban vendég vagy idegen. Útjairól az idegenségérzet kíséri haza, de otthon is ott van e nagyvilág, hisz a legelzártabb mai falu sem maradhat már meg a maga lokális életében. A tömegkommunikáció, a felgyorsult közlekedés biztosítja a nyitottságot, az elzártágban is ott a teljes élet, s a költő feladata éppen ennek a megélése. Mindebből az is következik, hogy a nagyvilág sorsszerűbben, személytelenül, ijesztőbben, élményszegényen jelenik meg. Aminek fontos esztétikai következménye is van Kalász költészetében. A darabka otthonosságért nagyobb adagban részsel az otthontalanságból, s ha ezt versbe emeli, saját megélt világa élménye alapján teheti csak. A személytelen, idegen világ humanizált, otthonos környezetben való megragadása a költői kifejezés allegorikus, hasonlatokra alapozott megoldását sugallja, ösztönzi az átvetítéses előadást, ami új esztétikai minőséget teremt. A *humort*.

A humort hordozó személyiség helyzetteremtő, a valóság ellentéteit játssza egymásba, hogy meghaladja őket. Korábban említettük már, hogy nehéz helyzeteiben a humor volt Kalász egyetlen menedéke. Élethelyzete ugyancsak erősen szituációteremtő, sugallja az átvetítéses előadást („*lila szputnyik a karalábé*”) és az ellentétek ütköztetését (gyakori stilisztikai eszköze például a képtelen ellentét: „Kelek, mert este lesz”; „Sötétségük van a fényeknek”; sűrűn alkalmazza a rímhumort: „kengyel-angyal”; „körmök-karmok”; olykor belső rímként is: „Az ingerek és undorok”; „Az ott az út”; „A bazár bezár” stb.). Költészetét a legerősebb esztétikai minőségként a humor jellemzi, a maga változatos alfajaiban, aszerint, hogy milyen a lélekállapota. Megfér benne a derű, borongás, szomorúság és a szarkazmus egyaránt. A *Hazám* című költeményében például a természeti megújulás képvilágában kifejezett iparosítás („*gyáraink rügyeznek gallyaidon*”) derűs, az alábbi képverse viszont, hogy csak a két véglettel példálózunk, szarkasztikus:

M
É
L
Y

Holló-kék
színű ez a
karácsony

Krisztus születését
bejelentem a tanácson

Sajátos, hogy a groteszk is erős jellemzője, holott ritkán jár együtt a humorral.

(Általános megjegyzésként — egy későbbi kritikai észrevétel kedvéért — említ-sük meg, hogy a humornak adottak a veszélyei is; nevezetesen, ha a szubjektumban nincs meg — Hegel szavával — „az igazi objektivitással telt lélek magva és tartása”, akkor megjelenik az érzelgősség, illetve a nyers fájdalomban megcsappan az igazi humorhoz tartozó nagy szellemi mélység és gazdagság.)

Összegezve az élethelyzettel kapcsolatban elmondottakat, benne egyszerre adott az elzártság-, elesettségélmény, a világ sorsszerűbb megélése, a kényszerpályára jutás érzete, ugyanakkor az otthonosság, az élő emberi és természeti kapcsolatok, illetékességtudat. Esztétikai vonatkozásban pedig ösztönzője a humornak.

E mozzanatok váltakozó tendenciaként jelennek meg az egyes kötetekben. Az elsőkben (*Szánj meg idő*) az önbecsülés és a költői hivatásérzet aláéjtése, fogyatkozása az egyik fő motívum. A másik a jobbért izgató magatartás, a „gyermek-jövendőt” óvó szenvedély. E versekben követ legjobban mintákat, főként a Tiszta szigorúság költőinek attitűdje érhető tetten: az érzelmi általánosságban és fogalmi elvontságban megformált jövőhívás. („Mérj meg szocializmus / ... Mérj meg / végre mindenkit mérj meg: / kit hajt gond / s kit csak könnyű érdek.”) Ugyanez a magatartás viszont élménygazdag azon verseiben, amelyekben a származató világot, apja munkáserkölc-sét állítja mérceként, avagy egybekapcsolja az anyaképet és a szerelmet (*Műemlé-keimet, Anyámnak kontya van*). E két tartomány mellett ritkábban, bár karaktere-sen szólal meg a groteszk (*A gyerekek hajnalban*) és az idill nélküli életszeretet (*Patakparti világban*).

Az első kötet megjelenése érezhetően lezárta az elhúzódo pályakezdet, köze-lebb vitte Kalászt önmaga igazi lényegéhez. Második kötetében (*Parttól partig*) el-szakadt az erkölcsi általánosságoktól, a nehéz indulás, beérkezés miatti alkotói gon-doktól. Látásmódjának, élményeinek új minőségei jelentek meg, illetve kiteljesedtek a korábban csendesebben meglevők. Erősödött az illetékességtudat, a „fölemelni e tájat” igény és szándék; itt a legjobbak a magány meghaladási kísérletei. Kevésbé ellentmondásosan jelenik meg élethelyzete, ugyanakkor hangvételében és tematiká-jában gazdagabban; groteszkjeiben, humorában a szellem itt a legmélyebb. Érdemes azonban felfigyelni a kötet beköszöntő versére. „Bolondnak kéne lenni” — indítja, s így végzi: „mert csak a bolond bátor / mert csak bátor segíthet / mert ha az se segíthet / eltűnünk mint a kámfor”. A kiküzdött tartást feszegeti a lefojtott személyes indulat és keserűség, megjelenik a rejtőzés, szerepformálás. A harmadik kötetben (*Hol vagy jövendő*) fokozódik majd, még közelebb jut személyisége mélyrétegéhez, s egyben ellentmondásaihoz is. Az előzőekben a meghaladási kísérlet volt az erő-sebb, most a menekülésvágy, a jónási magatartás. Az illetékességtudat inkább osto-rozó, az „ugarral” perel. Főlerősödik a „megültük / torát is a múltnak / de a jövő még nincs velünk” türelmetlensége és illúzióvesztése. Kötetcímadó verse is görcsös kapaszkodás, föllökött két kar, sikoly az aláhullásban, menekülés a félvak idő lába-nyomából, az élet ideges rángásaiból: „vágatunk / csupán a létért / hol vagy jö-vendő”. Nagyon fájó, keserű anyag ragyogtatja fel a költészet optimizmusát, szolgálja a beköszöntő versben megformált teljességigényt: „Tisztább világban ember-ként egészen / hol föld se reng és ég se háborog / élhetni bátran tehetni mörészen / — mostanában csak erre gondolok.”

Miként a legújabb kötetében is (*Ne dűts ki szél*), amelyben a félelem még didergőbb, a hit azonban emberközelebb, az eszményi cél helyett közelebbi megtartó erőbe kapaszkodik, „*a nappal dolgoz arcán*” fölragyogó munkába, a mindennapokba. E könyv egyenes folytatása és következménye az előzőben elkezdődött folyamatnak, bár szétziláltabban. A fájdalom ihlette szerepformálásra már nem jut erő, a „*hajdan míg bátor voltam / kezemben csörgőt hordtam*” leplezkedés helyett a csupasz emberi fájdalom meztelenkedik: „*Fejemet / már / nem / oroszlántorokba / dugom / homokba / fenekem / az égnek / félek.*”

Kalász legutóbbi két kötete mutatja ugyanis a legőszintébben — esztétikai normaként értve — az alkotót és élményvilágát, ugyanakkor viszont a leplezetlen önmegmutatás gyakran kerüli a belső megformálást, élménytagolást. A fájdalom tompítja a szellem igazi mélységét és gazdagságát is.

Itt válna problematikussá Kalász László újabb pályaszakasza. Hogy mégsem, maga az ambivalencia a biztató jel. A hozama a személyiség legmélyebb rétegének megmutatkozása, s ha ennek a rendezőerő ellanyhulása volt az ára, ezt meg kellett fizetni. Kijelöli viszont Kalász további feladatát is, az egyensúly visszaállítását, amire azonban nemcsak biztató jelek, hanem nagyszerű versek is utalnak. Mint például a kötetzáró *Szint vallok a szelekkel*, amelyben újra feltűnik az anya alakja, amint a böjti szélben megfényesedett ég felé emeli a kéthetes tojásokat „*s röntgenezi a nappal / röntgenezi öreg szemével / a törekeny mindenséget / a törekeny mindenség ér-futásait fürkészi / hogy mi két majd ki / fürkészi a jövőndöt / a kert alatt tipegő aranybolyhokat / fürkészi az életet és színt vall / öreges mozdulása a tavasszal / és ősz hajában kunkorodik egy tincs is / s jövőndő kacsák billegése / ingatja fejét jobbra-balra / s a lánykor népdalai / az újulás nász és születés / dalai türemlenek fel / s a lánykor táncai / az újulás nász és születés táncai / mozdulnak öt-kisérő-émlékező mozdulatomban / hogy tartsam arcom a nap felé / hogy a fény elé tartsam arcom / ...lássam a földet / a Földet melyet a fény elé kell végre tartani // mint anyám a tojásokat*”.

